

Osmanlı

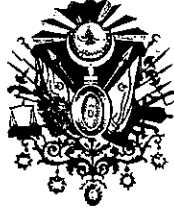
4

TOPLUM

EDİTÖR
GÜLER EREN

BİLİM EDİTÖRLERİ
DOÇ. DR. KEMAL ÇİÇEK
CEM OĞUZ

Y E N İ T Ü R K İ Y E Y A Y I N L A R I

TEKNİK KOORDİNATÖR
MURAT OCAK

GÖRSEL YÖNETMENLER
HATİCE KOT / ERSİN BALCI

GÖRSEL YÖNETMEN YARDIMCILARI
SEVGİ ÖZÇELİK / LEVENT ELPEN / AYŞE BALCI

DİZGİ GRUBU
ALİ TAŞTEPE / Ö. FARUK TAŞTEPE / ADEM TEMİZKÖK
ALİ ŞİMŞİR / EMRE TAŞTEPE / GÖKHAN ÖZEN
FAHRİ UZUN / AHMET MAYALI

RESİM TARAMA
HAMDİ ALKAN

TASHİH GRUBU
OYA AKBAŞ OCAK / ELNUR AĞAOĞLU / KAZIM BİLGE
AHMET KARAÇAVUŞ / HALİT ÜNSAL / SEVİL DÜNDAR
AYLA YILDIZ / MEHMET LALE / EMİNE ÖZDEMİR
SERAP DÜNDAR / HÜMEYRA SAK / ÖZLEM ATA

GRAFİK TASARIM
YAZIEVİ İLETİŞİM HİZMETLERİ

DİZGİ
GÖKÇEN TEKNİK

BASKI
SEMİH OFSET

CİLT
BALKAN CİLTEVİ

YAYIN KODU
ISBN 975-6782-03-X (TAKIM)
975-6782-07-2 (CİLT)

YAYIN YERİ VE TARİHİ
ANKARA 1999

Yan Kağıt Ebrûsu: Mustafa Düzgünman

Osmanlı

YAYIN KURULU BAŞKANI
PROF. DR. HALİL İNALCIK
CHICAGO ÜNİVERSİTESİ / BİLKENT ÜNİVERSİTESİ

YAYIN KURULU
PROF. DR. NEJAT GÖYÜNÇ
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

PROF. DR. YUSUF HALAÇOĞLU
TÜRK TARİH KURUMU (TTK) BAŞKANI

PROF. DR. EKMELEDDİN İHSANOĞLU
İSLÂM KÜLTÜR, SANAT VE TARİH ARAŞTIRMALARI MERKEZİ (IRCICA) BAŞKANI

PROF. DR. ERCÜMENT KURAN
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ

PROF. DR. MÜBAHAT S. KÜTÜKOĞLU
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

PROF. DR. JACOB M. LANDAU
HEBREW ÜNİVERSİTESİ

PROF. DR. AHMET YAŞAR OCAK
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ

PROF. DR. İLBER ORTAYLI
ANKARA ÜNİVERSİTESİ

PROF. DR. STANFORD SHAW
CALIFORNIA ÜNİVERSİTESİ / BİLKENT ÜNİVERSİTESİ

PROF. DR. BAHAEDDİN YEDİYILDIZ
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ

OSMANLI'YA KARŞI BİR TÜRKMEN BOYU TARSUS VARSAKLARI

YRD. DOÇ. DR. ALİ SİNAN BİLGİLİ
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ KAZIM KARABEKİR EĞİTİM FAKÜLTESİ

Malazgirt zaferini müteakip Anadolu'yu vatan edinmeye gelen Türkmen boyları, Karamanlı, Germiyanlı, Ramazanlı, Dul-kadirli, Bozulus, Halep, Yeni-İl, Turgutlu, Bayburtlu gibi muhtelif isimler altında birleşerek siyasî, askerî ve ekonomik güç birliği oluşturmuşlardı.¹ Bu birliklerden birisi de, kaynaklarda "Varsak Türkmenleri" veya "Tarsus Türkmenleri" isimleriyle zikredilen Türkmen teşekkülüdür.² Varsaklar, Karaman ve Ramazanoğullarıyla birlikte Çukurova'nın fethinde; Türk-İslâm vatanı olmasında birinci derecede rol oynamış bir Türkmen grubudur.

İsmi bir Türkmen beyinden alan Varsaklar,³ XIV. ve XV. asırlarda büyük bir kısmı Tarsus'un kuzeybatı ve Silifke'nin kuzeydoğusundaki dağlık bölgede (Bulgar/Bolkar Dağları) olmak üzere, bir kısmı da Taş-İli'nde yaşamaktaydı.⁴ XVI. asırda ise, kitlenin büyük kısmı Çukurova ve Konya Ovalarına iskan edildi.⁵ Bu iskanda, Osmanlı Devleti'nin konar-göçer cemaatleri yerleştirme politikası önemli bir etkendi.

VARSAKLARIN ANADOLU'YA GÖÇLERİ

Varsak Türkmenlerini oluşturan boyların mensup oldukları Üç-Oklu ve Boz-Oklu Türkmenleri'nin Anadolu'ya göçleri,⁶ XI. yüzyılda Malazgirt zaferinden sonra başladı. Bu göçler, Moğol istilası⁷ sebebiyle (1220), XIII. yüzyılda daha da artarak, XIV. ve XV. yüzyıllarda ise Çukurova'ya doğru devam etti. Moğol istilası, Türkmenlerin, önce Selçuklu hakimiyetindeki Anadolu'ya göç etmelerine sebep oldu. Burasının da Moğol hakimiyetine girmesinden sonra, bir kısım Türkmen, Selçuklu-Moğol otoritesini kabul ederek Anadolu'da kaldı. Moğollara ita-

at etmeyenler, İlhanlı hükümdarı Hülâgü'nün (1256-1265) tenkil emri vermesi⁸ ve baskıya maruz kalmaları sebebiyle Suriye'ye gittiler.⁹ Anadolu'da kalan Varsaklar, Karamanlılarla birlikte Moğol-Selçuklu kuvvetlerine karşı mücadeleye devam etti. Suriye'ye göç eden Türkmenleri Memlük hükümdarı Baybars (1260-1277), Antakya'dan Gazza'ya kadar uzanan bölgede yerleştirdi ve boy beylerine dirlik verdi.¹⁰ Böylece Memlük hizmetine giren bu Türkmenler, devletin en mühim askeri kuvvetini oluşturarak, Moğollarla ve Çukurova'daki Ermeni Krallığı ile yapılan savaşlara katıldılar.¹¹ Bu dönemde Memlükler Varsakların da içinde bulunduğu Çukurova Türkmenleri'nin atlı birliklerinden akıncı güç olarak yararlandılar.

Türk akınları, Kilikya'daki Ermeni Krallığı'nı zayıflattıkça, ele geçirilen yerlere Türkmenler yerleşmeye başladı. Kilikya'daki yayılma ve yerleşme faaliyetleri özellikle kır kesiminde Silifke'ye kadar uzandı.¹² XIV. yüzyıldaki bu fetih hareketleri ile birlikte Varsak boyları da Çukurova'ya göç ettiler.¹³ Bu sıralarda, Çukurova'nın Tarsus ve Adana gibi müstahkem şehir ve kaleleri henüz fethedilmemişti. 1360 tarihinde bu şehirler Türkmenlerin yardımıyla Memlükler tarafından ele geçirilince,¹⁴ Varsakların Çukurova'ya göçü hızlandı. Böylece, Üç-Oklara mensup Yüregir, Kınık, Bayındır, Salur, Eymir, Beçenek ve Iğdır boyları ile Boz-oklara mensup Durdurga, Kargın ve Beğdilli gibi boylar Orta Torosların dağlık kesimleri ile kuzey ve güney yamaçlarındaki ovalık alanlara yerleştiler.¹⁵ Ancak bir müddet sonra bazı Varsak Aşiretleri İran'a göç etti. Bu göçte en büyük pay sahibi Şeyh Cüneyt'ti. Erdebil şeyhliğine şahılgı katmak gayesiyle hareket eden Şî akaidli Şeyh Cüneyt, 1449'da

İran'dan Anadolu'ya gelerek kendisine mürid toplamak istemişti. Osmanlı ve Karamanlılardan umduğunu bulamayınca, Varsaklardan taraftar edinmek maksadıyla onların yurduna geldi. Varsaklar içerisinde yaptığı propagandanın hoşnutsuzluk duyan Karamanlı İbrahim Bey, Varsak reislerinden Şeyh Cüneyt'in tutulup hapsedilmesini istedi. Bunu haber alan Cüneyt, kendisine bağlı Varsakları yanına alarak Suriye'ye kaçtı. Buradan tekrar Osmanlı topraklarına dönerek, 1456'da yanındaki Varsaklarla birlikte Trabzon üzerine yürüdü. Burada da başarı elde edemeyince, Uzun Hasan'ın yanına gitti.¹⁶ Böylece, Anadolu'dan göç eden bir kısım Varsak, İran'a geçerek Erdebil tekkesinin hizmetine girdi.

Bu Varsaklar, Ustacalu, Şamlu, Rumlu, Tekelü, Dulkadir ve Turgutlu gibi Anadolu Türklüğüyle birlikte Safevî Devleti'nin kuruluşunda büyük rol oynadılar. 1500 tarihinde Şah İsmail'in Anadolu'ya gelmesi üzerine bir kısım Varsak daha Erzincan dolaylarındaki Şah İsmail'in yanına göç ettiler.¹⁷ Safevî hizmetine giren Varsakların çoğu, hassa askeri olan korucular arasına alındı.¹⁸ Bu sırada Şah İsmail, Osmanlılar için tehlikeli bir hal almıştı. Bunun üzerine harekete geçen Yavuz Sultan Selim, Safevîleri mağlup ettiği Çaldıran Savaşı (1514) dönüsünde, Safevîlerin sınır kalelerinden olan ve Varsaklardan Muhammed Bey'in komutanı olduğu Kemah Kalesi'ni aldı (1515).¹⁹ Bu Varsak Beyi, Osmanlılara teslim olmayarak emrindeki üçyüz Varsak askeri ile ölünceye kadar savaştı.²⁰

ÇUKUROVA'NIN FETHİNDE VARSAKLARIN ROLÜ

Tarihî kaynaklarda Varsakların isimlerinden bahs olunması, umumiyetle, Karaman ve Ramazanoğulları münasebetiyle olmuştur. Memlüklerin Çukurova'yı fethi ise, Varsak tarihine ait bilgileri daha belirgin hale getirmiştir. XIII. asrın sonlarına doğru başlayan Memlük akınları Çukurova'ya hakim Ermenilerin gerilemesine neden olurken, diğer taraftan Ramazanlılar ve onlara bağlı Varsakların bölgeyi yurt tutmalarını ve ağırlıklarını hissettirmelerini sağladı.

Varsaklar ve Ramazanlılar XIV. yüzyılın ikinci yarısında Memlüklerin Halep naipliğine tabi olarak hareket etmekteydiler.²¹ Bu esnada Toros silsilesinde Bulgar

Dağı'na kadar ilerleyen başka bir Türkmen Beyliği de (Karamanlılar) yine yanlarında bir kısım Varsak aşiretleri olduğu halde batı ve kuzey-batı tarafından Ermenileri sıkıştırıyorlardı. Bu esnada Varsakların başında Yahşi Han bulunuyordu.²² Karamanlılar, Ermenek, Mut ve Silifke'yi ele geçirdikten sonra Bulgar Dağı'na kadar ilerleyerek buradaki Varsaklarla önceleri hasmane münasebetlere giriştiler²³ ise de, daha sonraları kendi taraflarına çekmeye muvaffak oldular.

Türk baskısının artmasıyla nihayet 1360 yılında Tarsus ve Adana şehirleri, Memlük, Ramazan ve Varsak kuvvetleri tarafından fethedildi.²⁴ Bu şehirlerin ve Çukurova kır kesiminin ele geçirilmesinde Memlük emrindeki Varsakların ve diğer Türkmen birliklerinin rolü çok büyüktü.²⁵ Fetihden sonra birkaç Varsak ailesi, Tarsus şehrine yerleşti ve bir niyabe (uç valiliği) tesis edildi.²⁶ Memlükler, bu niyabe sayesinde Çukurova'da yaşayan Bayındır, Salur, Dodurga, İğdir, Kargın, Yüregir, Peçenek, Kınık, Yıva ve Beğdilli boylarına mensup aşiretleri²⁷ kontrol altında tutmak istiyorlardı. Bu aşiretlerden pek çoğu Varsaklara bağlıydı. Bu tarihlerde Bulgar Dağı'nda yaşayan Varsakların başında İsa Bey bulunuyordu.²⁸

Türkiye Selçuklu Devleti'nin inhitatı üzerine, bu devletin mirasına sahip çıkan ve diğer Türkmen beylikleri arasında kuvvetli bir hale gelen Karamanlılar, Varsaklar üzerinde nüfuzlarını artırmışlardı. Karamanlılar, yayılma ve genişleme yolunda fütühat siyasetlerinin önüne çıkan Osmanlı ve Ramazan engellerine karşı diğer Türkmen birlikleriyle birlikte Varsaklardan da azami derecede istifade etme siyasetini güttüler. Nitekim, Varsaklar, 1378 ve 1397 tarihlerinde Karamanlılar ile Osmanlılar arasında yapılan savaşlarda Karaman Ordusu'nda yer aldıkları gibi,²⁹ Karamanlı Mehmed Bey'in 1400'lü yılların başında Tarsus'u Ramazanlılardan almada³⁰ da etkin rol oynadılar; ancak, Ramazanlı Ahmed Bey'in Mart 1415'te Tarsus ve civarını tekrar ele geçirmesi üzerine birçok Varsak aşireti Ramazanlı hakimiyetine girdi.³¹ Bir müddet sonra Karamanlı II. Mehmed Bey, Tarsus ve havalisini ele geçirince Varsak aşiretleri bir kez daha onların idaresine geçti.³² Ancak, Karamanlı İbrahim Bey devrinde bir kısım Varsak aşireti Memlüklerle tabi oldu. Nitekim, 1427'de Varsak beylerinden

Emir Hamza bin Kara İsa, 40 kişilik nökeri ile Mısır'a giderek Sultan Baybars'a itaatlerini ve bağlılıklarını bildirdi. Bedreddin Aynî, Varsak Beylerinin bu ziyaretten önce Mısır diyarına hiç gelmemiş olduklarını belirtir.³³

Bu başlangıç ve ziyaret Memlükler nazarında Varsakların değerini ve itibarını artırdı. Baybars, verdiği itibarı göstermek için Varsak beylerinden Karaoğlu Musa Bey'e emirlik rütbesi verdi. Musa Bey, Baybars'tan sonra Memlük tahtına oturan Sultan Çakmak'a karşı isyan eden Halep Valisi Tağrı-Birmiş'i destekledi. Tağrı-Birmiş isyanının bastırılmasından sonra Mısır'a giden Ramazanlı Eylük'ün tavsiyesi ve telkinleri ile Sultan Çakmak, Musa Bey üzerine asker sevk etti. 1439'da Emir Eylük ile Emir Hoşgeldi ed-Dividdar komutasındaki bu kuvvetle Musa Bey arasında yapılan savaşta, üç komutan da öldürüldü. Ancak, savaşta galip ayrılan taraf Varsaklar oldu.³⁴

OSMANLI-KARAMAN MÜCADELELERİNDE VARSAKLARIN ROLÜ

XIV. yüzyılın sonlarına doğru başlayan Osmanlı-Karaman mücadelesi, Osmanlıları Varsak yurdu olan Bulgar Dağı'na³⁵ kadar getirdi. Böylece Osmanlı sınırları, XV. asrın ikinci yarısında Torosların kuzey yamaçlarına kadar ilerdi. Bu mücadelede Varsaklar büyük çoğunlukla Karamanlıların yanında yer aldı.³⁶ Bu sebeple İbn Kemal, Varsakları tenkit için "Varsak-ı pür-nifak ve bedfiâl" cümlesini kullanır.³⁷

Varsakların Osmanlılarla ilk karşılaşması 1387'de Konya önlerinde oldu. Karamanlı Alaeddin Ali Bey, Varsak birliklerini ordusunun sağ koluna yerleştirmişti. Bu savaşta Karamanlıların Türkmen ve Kara Tatar kuvvetleri, I.Murad'ın komutasındaki talimli ve tecrübeli muntazam Osmanlı kuvvetleri karşısında mağlup olarak geri çekildiler.³⁸ Osmanlı-Karaman orduları, 1397'de Akçay Ovası'nda tekrar karşılaştılar. Karaman ordusunu yine Varsak, Turgud, Bayburt ve Kara Tatar aşiret birlikleri oluşturuyordu. Yapılan savaşta Yıldırım Bayezid komutasındaki Osmanlı kuvvetleri, Alaeddin Ali Bey komutasındaki Karaman ordusunu bozguna uğrattı.³⁹ Bu savaşta da mağlup olan Varsaklar, yüksek dağlardaki yurtlarına çekilerek Osmanlı saldırılarından kurtulmaya çalıştılar.

Karamanlıların iktidar mücadeleleri, Pir Ahmed ve Kasım Beyler zamanında da devam etti. Bu meyanda Pir Ahmed, Niğde'de yaşayan Türkmen cemaatlerinin, Kasım Bey ise, Varsak, Kusun, Gögez, Bayburd, Turgud ve Kara Tatar aşiretlerinin desteğini alarak Osmanlılarla yeniden mücadeleye giriştiler.⁴⁰ Bu dönemde Osmanlı tahtında Fatih Sultan Mehmed bulunmaktaydı. II.Mehmed, "Hıristiyanlığı takviye ederek Müslümanlığı zaafa götüren" Karamanoğulları meselesini tamamen halletmek ve Anadolu'da Türk birliğini gerçekleştirmek düşüncesindeydi.⁴¹ Bunun için de Karaman hanedanını ortadan kaldırmak ve onlara destek veren ve yardım eden Varsak ve Turgudları itaat altına alarak Osmanlı idaresine sokmak istiyordu. Fatih, bu siyasetini gerçekleştirmek üzere, 1466'da Mahmud Paşa'yı, 1469'da Rum Mehmed Paşa'yı ve 1470'de İshak Paşa'yı Varsak ve Turgudlar üzerine gönderdi.⁴² Buna karşılık Pir Ahmed ve Kasım Beyler, Fatih'in ordularına Varsaklarla birlikte karşı koymaya çalıştılar. Onların en çok güvendikleri bu sırada Varsak aşiret beylerinden biri olan Adalı-oğlu Paşa Bey idi.⁴³ Adalıoğulları, XVI. yüzyılın ilk yarısında Konya'ya bağlı Ereğli Kazası'nda yaşıyorlardı.⁴⁴

Mahmud Paşa'nın 1466 seferinde Osmanlı kuvvetlerinin üzerine geldiğini haber alan Türkmenler, Bulgar Dağı'na ve Tarsus taraflarına kaçarak Memlük sınırını geçtiler.⁴⁵ Bu seferle, Karaman ve Türkmen meselesi halledilemediği gibi, Osmanlılar aleyhine birtakım hareketler de başlamıştı. Meselenin halli için II.Mehmed, 1469'da bu kez, Rum Mehmed Paşa'yı gönderdi. Paşa, Karaman İlinde pek çok kişiye zulüm ettiği gibi, cami, türbe ve medreseleri soymuş, ağır vergilerle halkı ezmiş ve daha sonra da aynı maksatla Varsaklar üzerine hareket etmişti. Ancak, bu sırada Varsak aşiretlerinin başında bulunan Ulaşoğlu Hüseyin (Uyuz) Bey, Osmanlı kuvvetlerini pusuya düşürerek mağlup etti. Paşa ise, Karaman İlinde gassettiği bütün mal ve parayı Varsaklara bırakarak kaçtı ve güçlüğüle hayatını kurtardı.⁴⁶ Bu seferden bir yıl sonra, Karamanlı Kasım Bey, Bozkırlı, Turgud, Çini, Kusun, Burnazoğlu, Bozdoğan, Gündüz, Kuştemür, Adalıoğlu ve Gögez gibi birçoğu Varsak boylarından oluşan Türkmenleri yanına toplayarak, tekrar Osmanlılarla mücadeleye girişti. Bunun üzerine II.Mehmed, Karaman-Türkmen seferine İshak Paşa'yı gönderdi.

Kasım Bey ve Varsaklar, İshak Paşa'nın saldırılarına karşılık yüksek dağ eteklerindeki Varsak İli'nde tutunmaya çalıştılar.⁴⁷ Hatta, Adalıoğlu Paşa Bey komutasındaki Varsak birlikleri bir ara Niğde'de bulunan İshak Paşa'nın ordugâhına dahi saldırdılar. Ancak, Paşa Bey, Ankara Hakimi Davud Paşa'nın üzerine yürümesiyle,⁴⁸ Bulgar Dağı'na sığındı. Paşa Bey, bir müddet sonra Turgudlu Ömer Bey'in vefatı üzerine Karaman ordusu kumandanlığına getirildi. Ancak, Niğde muhafızı Davud Paşa'nın bir baskını neticesinde ele geçirilerek İstanbul'a gönderildi ve burada öldürüldü.⁴⁹ Varsak aşiretleri 1471'de İshak Paşa'nın şiddetli bir hücumuna daha uğradılar,⁵⁰ fakat, Bulgar Dağı'na sığınarak bu saldırıdan da kurtuldular.

Varsaklar, II. Mehmed'in vefatından sonra, Sultan II. Bayezid ile Şehzade Cem arasında başlayan iktidarı ele geçirme mücadelesinde, Karamanlı Kasım Bey ile birlikte Cem'in yanında yer aldılar. Osmanlıların, bu buhranlı döneminden istifade etmek isteyen Turgut, Özer, Kusun, Kara İsalu ve diğer Varsak birlikleri, Kasım Bey'in idaresinde, Konya'ya yürüyerek, Karaman Valisi Şehzade Abdullah ve Beylerbeyi Hadım Ali Paşa'yı Mut yakınında Pervane Sahrası'nda mağlup ettiler. Cem, 1482'de Mısır'dan Anadolu'ya döndüğünde onu Adana'da Varsak ve diğer Türkmenler karşılayarak Tarsus'a kadar refakat ettiler.⁵¹ Cem'e destek olmak için Kasım Bey ile birlikte Konya'ya sonuç vermeyen bir taaruzda dahi bulundular.⁵²

Varsaklar, 1387-1483 tarihleri arasında devam eden Osmanlı-Karaman mücadeleleri esnasında, Karamanlılar ve diğer Türkmenlerle beraber zaman zaman Osmanlı askerlerine karşı başarılar kazanmışlardı. Ancak, bu başarılar, tarihin seyrini değiştirebilecek nitelikte değildir. Osmanlı orduları büyük bir insan, silah, mühimmat kaynağına sahip, düzenli ve sağlam teşkilatlı, moral gücü yüksek bir orduydü. Karaman, Varsak, Turgud, Bayburd ve diğer gruplardan oluşan Türkmen ordusu ise, aşiret usulüne göre tertip edilmişti ve aşiret gücüne dayanmaktaydı. İki kuvvet arasında dengesiz güç dağılımı şeklinde geçen bu mücadelede, aşiret kuvvetlerinin belki de tek avantajı hafif birlikler olarak süratli hareket etme yeteneğiydi. Bu avantajı kullanarak, mağlubiyetler sonrasında veya bir takip esnasında, özellikle Memlük sınırları içe-

risindeki Torosların yüksek bölgelerine sığınarak imhadan kurtulmaya çalışıyorlardı.⁵³ Osmanlı kuvvetleri ise, gerek Memlüklerle olan dostane münasebetleri bozmak düşüncesinde olduklarından ve gerekse ağırlıklarıyla yüksek dağ eteklerine çıkamadıklarından bu mücadelede kesin bir sonuç alamamışlardı. Ancak, bundan sonraki dönemde Osmanlı-Varsak mücadelesi Memlük sınırlarına taşındı.

OSMANLI-MEMLÜK MÜCADELELERİNDE VARSAKLARIN ROLÜ

Osmanlı-Karaman savaşları, Osmanlı ordularının Memlük sınırlarına kadar gelmesine neden oldu. Mağlup olan Karaman Beyleri ve Türkmen aşiretleri alışlagelmiş bir adetle çareyi Memlük sınırlarından içeri girerek Osmanlı takibinden kurtulmakta buluyorlardı. Başlangıçta Osmanlılar, Memlük sınırlarını aşmamak siyaseti güttüklerinden, bu kaçanları takip etmiyorlardı. Ancak, Osmanlı-Memlük münasebetlerinin bozulmaya başlamasıyla birlikte Osmanlılar artık bu siyaseti terk ederek takibe başladılar.

Osmanlı ordularıyla girişilen mücadelelerde, Osmanlı ordusunun savaş gücü karşısında alınan büyük mağlubiyetler, Varsak aşiretlerinin direncini ve heyecanını kırmaya başlamıştı. Karamanlılarla başarıya ulaşamayan Varsakların önünde iki tercih bulunuyordu; ya Memlüklere, ya da Osmanlılara tabi olacaktı. Bazı Varsak aşiretleri tercihlerini Memlük'den yana kullandılar. Bir kısım Varsak aşireti ise, artık Osmanlılar ile mücadele etmek istememiş, onların desteğini almayı ve yanında bulunmayı daha uygun bulmuşlardır. Nitekim, Varsakların Kuştemür, Kusun ve Kara İsalu boylarına mensup birçok aşiret Osmanlı tarafına geçmişti.⁵⁴ Bu aşiretler, Karaman beylerbeyi Karagöz Paşa'nın idaresine verildi. Osmanlı taraftarı Varsak aşiretleri, 1485 yılında Karagöz Paşa'nın Memlük taraftarı Varsak ve Turgud aşiretlerini cezalandırma hareketine katılarak kendi boydaşlarıyla mücadeleye giriştiler. Osmanlı-Varsak birlikleri, ilk hamlede Turgudların yaşadığı Manyan, Aydos ve Kızılca Hisar'ı aldıktan sonra, Memlüklere ait Külek Kalesi'ni ele geçirdiler.⁵⁵ Buradan Çukurova'ya girerek Mayıs 1485'te Tarsus ve Adana'yı zaptettiler.⁵⁶ Karagöz Pa-

şa'nın bu hareketiyle Çukurova'daki birçok Varsak aşireti daha Osmanlı idaresine geçti. İbn Kemal bu hadiseyi "kentleri köyleriyle illeri ve boylarıyla teşhir eyledi" cümlesiyle ifade eder.⁵⁷

Osmanlı-Memlûk Harbi'nin başlamasından sonra, Memlûk tarafında bulunan Varsaklar, Osmanlı topraklarına (Karaman) saldırılarda bulunmaya başladılar. Sultan II. Bayezid, Varsak saldırılarını önlemek ve sınırları muhafaza etmekle Anadolu Beylerbeyi Hersekoğlu Ahmed Paşa'yı görevlendirdi.⁵⁸ Bu sırada Varsak aşiretleri, Memlûk ordusu başkomutanı Emir Özbek'in emrindeydi. Emir Özbek, yanında Varsak ve Turgudlar olmak üzere 1486'da Ahmed Paşa ile Adana önlerinde yapılan savaşta kazandı ve Ahmed Paşa esir edildi.⁵⁹ Bu savaşın Memlûkler lehine sonuçlanmasında Varsakların büyük payı vardı. Nitekim, Osmanlılar, savaşın kaybedilmesinden Varsak ve Turgudları sorumlu tutmuşlar,⁶⁰ bunun hesabını sormaya niyetlenmişlerdir. Aşıkpaşazâde bu niyeti "Osmanlı padişahının muradı Varsak vilayetini arıtmaktı"⁶¹ cümlesiyle ifade eder.⁶² Osmanlılar, Varsak seferi için geniş bir hazırlık yaptılar. 4 bin yeniçeri, 10 bin azap, Anadolu ve Rumeli askeri, gemiler, top arabaları ve tüfenkler hazırlandı.⁶³ Osmanlıların bu hazırlıklarını dikkatle takip eden Memlûk Sultanı Kayıtbay, Mısır'ın istilası ile sonuçlanabilecek bir harekattan korktuğu için birtakım karşı tedbirler aldı.⁶⁴

Osmanlı ordusu hazırlıklarını bitirdikten sonra, 1487'de "Turgudoğlu'nu ihraç ve Varsağ'un hakkından gelmek"⁶⁵ maksadıyla Varsak İli'ne girdiler.⁶⁶ Osmanlı gücü karşısında duramayacaklarını anlayan Buğaoğlu, Akbaşoğlu, Elvanoğlu, Sümekoğlu, İğdiroğlu, Evrenoğlu, Adalıoğlu, Oğuz Beyoğlu ve Arık Şeytanoğlu gibi Varsak boy beyleri Davud Paşa'nın huzuruna gelerek ona itaatlerini bildirdiler.⁶⁷ Osmanlı ordusuna katılan bu Varsak aşiretleri daha sonra Turgudlu Mahmud Bey üzerine yürüdü. Mahmud Bey, Halep'e kaçmak zorunda kalırken Turgudların toprakları ve Tarsus Osmanlıların eline geçti.⁶⁸ Bu sırada Tarsus sancakbeyliğine yardımlarından dolayı Varsak boy beylerinden Emin Beyoğlu Mehmed Bey tayin edildi.⁶⁹ Ancak Osmanlılar, bu seferden tam manasıyla istedikleri sonucu alamadılar. Davud Paşa, Varsak boy beylerinin kendisine katılmalarından sonra onları Osmanlı'ya tamamıyla bağlı kılmak için bü-

yük gayret sarf etti. Bu meyanda divana gönderdiği bir yazıda "boy beylerine ve kethüdalarına ve bâkî ayanlarına in'amlar olunub riâyet-i tâm olunmak lazım ve lâbûddür"⁷⁰ demiştir. Ancak, Davud Paşa'nın bu gayreti netice vermedi; çünkü bir müddet sonra cereyan eden Ağa Çayırı Savaşı'nda (1488) Varsaklar aşiretlerinin bir kısmı yine Memlûk ordusunda yer aldılar ve Osmanlılara büyük zayıat verdirdiler. Osmanlı ordusunun mağlup olup dağılması üzerine, kaçan Karaman sipahilerini takip ettiler, Osmanlı karargahına kadar girerek yağmaladılar.⁷¹ Bu sırada bir kısım Osmanlı kuvveti Adana Kalesi'ne sığınmıştı.⁷² Memlûk orduları baş komutanı Emir Özbek, bir netice alamayacağını düşünerek Halep'e dönmek istediye de, Varsak ve Turgud Beylerinin ısrarı üzerine Adana üzerine yürüyerek kaleyi ele geçirdi.⁷³

Osmanlı ve Memlûk gibi iki İslâm devletinin savaşması, İslâm dünyasında rahatsızlık meydana getirmişti. Bu sırada İstanbul'a gelen bir Tunus elçisinin sulh için ricacı olması ve Molla Arap'ın gayretleriyle Nisan 1491'de iki devlet arasında bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşmayla, gelirleri Haremeyn-i Muhteremeyn'e tahsis olunan Çukurova kentleri (Tarsus ve Adana) Memlûklere bırakılarak, Külek Boğazı iki devlet arasında sınır kabul edildi.⁷⁴ Bu suretle Varsakların Çukurova'da yaşayanları Memlûk, Torosların kuzey eteklerinde ve Orta Anadolu'da yaşayanları Osmanlı hakimiyetinde kaldılar.

Bulgar Dağı'nda yaşayan Varsaklar, bu barışa rağmen, Osmanlı'ya karşı olan tavırlarını değiştirmediler. Nitekim, 1500'de Karaman sipahilerinin devlete karşı başlattıkları isyan hareketine⁷⁵ katıldılar. Varsak ve Turgud Beyleri ile Karaman sipahileri anlaşarak, İran'da bulunan Karamanlı Mustafa Bey'i, İç İl'e davet ederek hükümdar ilan ettiler. Ardından Larende'yi kuşattılar. Bu sırada Sultan II. Bayezid Mora seferinde bulunduğuandan isyancıların hakkından gelmek üzere Şehzade Ahmed ve Şehzade Şehinşah harekete geçtiler. Osmanlı kuvvetlerinin yaklaşması üzerine Mustafa Bey ve Varsaklar, önce İç İl'e buradan da mutad usul gereği Bulgar Dağı'nın sarp yamaçlarına kaçtılar. Sultan Bayezid, Mora'dan döndükten sonra bu meseleyi tamamiyle halletmesi için, Nisan 1501'de Mesih Paşa'yı gönderdi. Varsaklar, Mesih Paşa'ya karşı koyamayacaklarını anlayarak, Mustafa Bey'in

yanından ayrıldılar ve Paşa ile anlaştilar.⁷⁶ Böylece bir isyan daha son buldu.

Osmanlılar, Anadolu'da Türk birliğini kurmak gyesiyle bu coğrafyanın fethine girişmişlerdi. Bu suretle sınırları Varsak Yurdu'na kadar uzandı. Bu günden itibaren Osmanlılar, Çukurova'nın Türkleşmesinde büyük pay sahibi olan bu Türkmen grubunun muhalefetiyle karşılaştı. Osmanlı-Varsak münasebetleri kimi zaman savaş, kimi zaman sulh devreleriyle geçti. Varsakların Osmanlı ile olan münasebet tarzını genellikle başka bir Türkmen beyliği Karamanlılar belirledi. Osmanlı-Karaman mücadelesinde onlar Karamanlıların en sadık destekçisiydiler. Bu desteğin başlıca sebebi, iktidar mücadelesi ve hayat tarzının devam ettirilmesi düşüncesidir. Zira, Varsaklar, yüksek dağlarda, boyunduruk altına girmekten, kendi halinde, hür ve müstakil yaşamayı tercih eden ve bunu bir hayat nizamı olarak kabul eden bir anlayışa sahipti. Karakterleri ve hayat tarzları icabı başı buyruk, istediği yere göç etmeyi seven, isyankâr ruhlu, hürriyeti benimsemiş insanlardı. Dağlar ve yaylalar onların kimliklerini buldukları yerlerdi. Nitekim ozan; "Ferman padişahın, dağlar bizimdir" derken bu kimliği ortaya koyuyordu. Yerleşmek, bir boyunduruk altına girmek, hor gördükleri yerleşiklerin yaptıklarını yapmak onlar için çok zor ve hemen kabul edilecek bir hayat tarzı değildi. Karamanlılarla ortak özellikleri pek çoktu.⁷⁷ Oysa Osmanlı Devleti, aşiretleri daimi olarak kontrol altında tutan, başıboş hareket etmelerini istemeyen,⁷⁸ bir hukuk ve nizam devletiydi. Varsaklar için Osmanlıların kurallı yapısı itici, Karamanlıların kendi haline bırakma politikası ise çekiciydi. İşte, Varsakların Osmanlıların karşısında, Karamanlıların yanında yer almasının başlıca sebebi buydu. Karamanlıların ağırlıklarını kaybetmeleri onların diğer bir Türk devleti Memlûklere tabi olmalarına ve bağlanmalarına sebep oldu. Osmanlı-Memlûk savaşlarında onlar yine başroldeydiler. Bütün bunlara karşılık Osmanlılar, Varsaklar gibi cengaver bir grubu yanlarında görmek istiyorlardı. Osmanlı fetih siyasetinin gereği Varsaklarla savaş halinde olmak değil, müttefik olarak birlikte hareket etmekte. Bu suretle Çukurova Türkmenleri'nin desteğini alacak olan Osmanlılar, iktidar mücadelesinde karşılarındaki en büyük güçlerden birisi olan Memlûklere karşı avantaj sağlayacaklardı.

Hülasa, Varsaklara karşı Osmanlı siyaseti, yok etmek değil, kazanmaktı. Yıllardan beri süregelen menfi hareketleri, müsbete çevirmektir. Bu siyaset üzere hareket eden Sultan II. Bayezid, 1503 yılında Karaman, Taş İli ve Bulgar Dağı'nda yaşayan Varsakların boy beylerini kendi tarafına çekerek muhalefeti ortadan kaldırmak için bir girişimde bulundu. Yıllar önce Davud Paşa'nın Varsak boy beylerine hediyeler sunulması, saygı ve hürmet gösterilmesi gerektiği şeklindeki tavsiyesini yürürlüğe koydu. Varsak ümerasına çeşitli hediyeler göndermek suretiyle Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını temine çalıştı.⁷⁹ Bayezid'in bu davranışı Varsak beylerini Osmanlılara yaklaştırmış olacak ki, Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferinde tarafsız kaldılar. Zaten, uzun yıllar süren Osmanlı-Karaman, Osmanlı-Memlûk harpleri Varsakları oldukça yıpratmış ve zayıflatmıştı. Bu yüzdendir ki Yavuz'un Mısır seferi esnasında Osmanlıların karşısına çıkacak gücü kendilerinde bulamamışlardır.

Varsaklar tam manasıyla Osmanlı hakimiyetine Yavuz Sultan Selim'in, Memlûklere karşı 1516'da Merc-Dabık ve 1517'de Ridaniye Savaşlarını kazanmasıyla girdiler. Memlûk Devleti'ne son verilince, Çukurova'nın bütün şehir, kasaba ve köyleriyle, birlikte burada yaşayan yerli ve Türkmen halkı Osmanlı idaresine sokuldu. Bundan sonraki yıllarda, o cengaver ve savaşçı Varsaklar, vergisini veren reaya halini aldı.

VARSAKLARIN SOSYO-EKONOMİK VE İDARÎ YAPISI

Varsak Türkmenleri, çeşitli Oğuz Boylarına mensup aşiretlerin birleşmesinden oluşmuştu. Bu teşekkül yapı itibarıyla, aşağıdan yukarıya doğru oba, cemaat (aşiret), taife ve boy şeklinde hiyerarşik bir düzen içerisindedeydi. Cemaatlerin birleşmesinden taifeler, taifelerin bir araya gelmesinden boylar meydana gelmişti. Tarsus sancağında yaşayan Varsak boyları; Kusun, Ulaş, Kuştemür, Esenlü, Gökçelü, Elvanlu ve Orhan Beğlü'dür. Tarsus sancağı, bu boylardan nüfusça ve cemaat sayısı itibarıyla kalabalık, askerî ve ekonomik güçleri olan Kusun, Ulaş ve Kuştemür boylarının adına zafeten idarî bölgelere ayrılmıştı. Bu boyları oluşturan taifeler ise şunlardı; Kusun boyu; Bozkırlu, Ali Beğlü, Yörükân-ı Çaylak, Toguz, Aygünlü, Kaplanoğlu, Sarı Beğlü, Ulaş boyu; Bayındır,

Salur, Yortan, Ulaş, Günerlü, Kutlu Hanlu, Kaplancı, Orhan Beğlü, Esenlü Boyu; Dodurga-i Erdene Beğ, Bozca Dodurga, diğer Varsak taifeleri; Mustafalu, Zekeriyalu, Yenichelü, Haymana-i Karaman, Ozanlar ve Gurbetân.

Bu boylardan Ulaşlar, büyük ölçüde Üç-Okların Bayındır ve Salur boylarına bağlı cemaatlerden oluşmuştu. Ahioğlı, Avcı Kocalu, Çaparlu, Evrenlü, Fermanşalu, Kara Mesudlu, Kızıl Muradlu, Sarı Mustafalu, Yunuslar gibi teşekküller Bayındır boyuna,⁸⁰ Tur Aliler, Eymir İlyaslu, Danişmendli, Kutlu Hanlu vs. teşekküller Salur boyuna⁸¹ bağlı cemaatlerdir. Varsak federasyonu içerisinde yine Üç-Oklara bağlı İğdir,⁸² Eymir⁸³ ve Peçenek⁸⁴ boylarının isimlerini taşıyan cemaatler de bulunmaktadır.

Varsak federasyonunda Bozokların Beğdilli, Kargın⁸⁵ ve Dodurga boyları da yer almaktaydı. Bunlardan Dodurga boyuna bağlı cemaatler oldukça mühim bir yer tutmaktaydı. Dodurga cemaatleri, Bozca Esenlü ve Ertena Esenlü (veya Eretne) olmak üzere iki kola ayrılmıştı.⁸⁶ Beş Aşık, Değineklü, Gök İbrahimplü, Karatay, Şahinlü, Taşan vs. cemaatler Esenlüyi Bozca Dodurga, Ahmedlü, Alatalu, Davud Fakihlü, Melik Şahlu, Teceler vs. cemaatler Esenlüyi Ertena Beğ Dodurgasına bağlı Varsak cemaatleriydi.

Varsak boylarının hepsinde ana cemaat diyebileceğimiz, boy beylerinin evlatlarının tesis ettiği bir cemaat bulunmaktaydı. Tahrir defterlerinde Ordu olarak kaydedilen bu ana cemaat boyun çekirdeğini oluşturuordu.⁸⁷ Diğer cemaatler bu ana nüve etrafında toplanarak boy yapısını meydana getiriyorlardı. Muhtemelen bu ordu yapısı, Dede Korkut'ta zikredilen Oğuzlar'ın boy ve oba ananelerinin XVI. yüzyılda da yaşatılmasıdır.

Bir piramidi andıran Varsak idarî yapısının tepesinde boy beylerinden birisi Ulu Bey olarak bulunmaktaydı. Onun altında diğer boy beyleri yönetici zümreyi oluştururdu. Boy beyliği irsî olup, ailenin yaşça en büyük olanı bey olurdu. Nitekim, 1469 tarihinde Rum Mehmed Paşa'yı mağlup eden Hüseyin (Uyuz) Bey, o devirde hem Ulaşoğullarının, hem de bütün Varsakların Ulu Bey'iydi.⁸⁸ Keza, 1557-58'de Kusun boyunun başında bulunan İsa Bey, Kusun ailesinin en büyüğüydü.⁸⁹ Varsak boy beyleri, Osmanlı idaresine girmeden önce, daha serbest hareket ederlerdi. Nitekim, 1487'de Davud Paşa'nın Varsak İli'ne yaptığı sefer sırasında Buğaoğlu, Ak-

başoğlu, Evrenoğlu, Elvanoğlu, İğdiroğlu, Adalıoğlu, Oğuz Beyoğlu gibi bazı beylerin, Varsakların Osmanlılara karşı hasmane bir tavır içerisinde olmalarına rağmen, gelip Osmanlılara iltica etmeleri bunu gösterir.

Osmanlı idaresinin Toroslar ve Çukurova'yı hakimiyet sahasına katmasından itibaren boy beylerinin, eski nüfuzları tedricen azalmaya başlamıştır. Zira devlet, Türkmen politikası çerçevesinde, Varsak boy beylerinden oluşan aristokrat zümreye alaybeyliği, seraskerlik ve sipahilik gibi görevler vermek suretiyle aşiretlerin devlete bağlılıklarını sağlamış, siyasî ve askerî güçlerini tedricen azaltmıştır. Nitekim, XVI. yüzyılda genellikle Tarsus alaybeyliği ve bazı zamanlar Niğde alaybeyliği Varsaklar içerisinde önemli bir mevkiye sahip olan Kusun ailesine, Tarsus seraskerliği Ulaş ailesine mensup kişilere verilmiştir.⁹⁰ Böylece merkezi hükümet, taşra bürokrasisine aldığı Kusun ve Ulaşlar sayesinde, hem bu aşiretleri devlet hizmetlisi haline getirmiş, hem de onlar sayesinde Türkmenleri kontrol altında tutarak isyan, asayişsizlik ve şekavet hareketlerini önlemiştir. Öte yandan, yine Kusun, Ulaş, Kuştemür, Elvan, Esenlü gibi itibarlı ailelerin bey çocuklarına zeamet ve timarlar tahsis edilerek,⁹¹ alt tabakadaki Türkmenlerin daha rantabil üretim yapmalarını sağlanmıştır. Bu durum bir taraftan devletin vergi gelirlerini artırırken, diğer taraftanda Osmanlı ordusu için de kaynak sağlanmıştır.

Aristokrat sınıfı oluşturan boy beylerinin altında da sosyal ve idarî bakımdan onlara tabi kethüda ve nökerler bulunuyordu. Kethüdalar genellikle aşirete isim veren beyin oğullarından birisiydi. Meselâ; Esenlü boyuna bağlı Hacı Beğlü cemaatinin kethüdası Hüseyin bin Hacı Bey idi.⁹² Nöker ise, boy beylerine sadakatla hizmet eden ve boy içerisindeki birtakım işleri yürüten kimselerdi. Esenlü-yi Bozca Dodurga boyuna bağlı Alpî Bey ordusunda⁹³ olduğu gibi aristokrat ailelerin sadece ordu hüviyetindeki aşiretlerinde nökerler bulunuyordu.

Gazi-savaşçı bir ruha sahip olan Varsakların, Osmanlı idaresine girmesinden kısa bir zaman sonra, bu ruhu kaybederek üretim yapan (buğday, arpa, çeltik, pamuk, susam v.s.), vergi veren reaya haline gelmesi merkezi hükümetin ne derece etkin bir politika izlediğini göstermesi bakımından önemli bir hadisedir. Uzun savaş yıllarından sonra bir hukukî nizama giren Varsak Aşiret-

leri, Orta Asya bozkırlarından getirdikleri ananevî konar-göçer hayat tarzlarını Osmanlı idaresinde de devam ettirdiler. Nitekim belgelerden merkezi gücün, yeni kazandı-ğ bu Türkmen grubunun hayat tarzını pek fazla değiştirmek düşüncesinde olmadığı anlaşılmaktadır. Tahrir kayıtlarındaki vergi nisbetleri incelendiğinde bu Türkmenleri hayat tarzından vazgeçirmeye yönelik aşırı vergilendirmeler olmadığı, bilakis imparatorluğun diğer bölgeleriyle hemen hemen aynı olduğu görülmektedir. Kış aylarını kışlaklarında geçiren bu Türkmenler, yaz aylarında Toros Dağları'nın eteklerindeki yaylaklarına göçerken, devletin engellemesiyle karşılaşmadılar. Bilakis devlet, yaylak ve kışlak mahallerini deftere geçirmek suretiyle bir nevi bu Türkmenlerin hayat tarzlarını resmileştirdi. Hatta, yaylaklarında pazar kurmalarına dahi izin verdi.⁹⁴

Varsaklar, umumiyetle kışlaklarına yakın ve kısa mesafeli yaylalara çıkarlardı. İktisadi açıdan yaylak-kış-

lak hareketi Varsaklar için birbirini tamamlayan iki yönlü ekonomik bir sistem meydana getirmişti. Mart ayı sonlarına doğru yaylalara göç ederler, senenin yaklaşık 6-8 ayı burada kalırlar, Eylül veya Kasım'a doğru geri dönerlerdi.⁹⁵ Yaylalarda hayvancılık ağırlıklı olmakla birlikte ibtidaî ziraatta yaparlardı. Ürettikleri hayvan ürünlerini ve ziraî mahsülleri kondukları yere yakın veya kır kesiminde devamlı kurulan bir pazarda satışa sunarlardı yahut mübadele usulü ile değerlendirirlerdi.⁹⁶ Kışlak mahallerinde ise, arıcılık faaliyetleri, buğday, arpa, pamuk, pirinç, susam, kendir üretimi yaparlardı, bağ, bahçe, bostan ziraatıyla uğraşırlardı.⁹⁷ Hassa develerinin beslenmesi ve bakımı da bunlara aitti. Kısacası Osmanlı merkezi hükümeti uyguladığı politika ile kendisiyle bir asırdan fazla mücadele eden Varsakları, 1519'da tahrire tabi tuttuktan kısa bir müddet sonra reaya haline getirmeyi başarmıştı.

- 1 Anadolu'ya gelen bu Türkmen zümreleri ya yerleştikleri bölgenin adına izafeten (Rumlu, Şamlu, Maraşlı, Arapkirli v.s.) veya etrafına toplanmış oldukları aile veya boy beyinin ismine izafeten (Varsak, İnallu, Karamanlu, Elbeyli, Bahadırıtu, Kusunlu, Elvanlu, Akkoyunlu, Karakoyunlu, Germiyanlu, Ramazanlu, Osmanlu, Menteşeli v.s.) yeni boylar yahut Türkmen grupları vücuda getirmişlerdir (M. Halil Yınanç, *Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri*, İstanbul 1944, s. 172-174).
- 2 el-Varsak; *Türkmân-ı Tarsus* (Bkz.: *Kitab icâbet'is-sâil ilâ mu'rifetir-resâil*, Paris, Bibliotheque Nationale, Mans. Arabs, nr. 4432, yap. 47'den naklen Faruk Sümer, "Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar (Fetihten XVI. Yüzyılın İkinci Yarısına Kadar)", *DTCF Tarihli Araştırmaları Dergisi*, I/1, (Ankara 1964), s. 72).
- 3 "...Üç-Ok oğlu Yüregir ve Kusun ve Varsak ve Kara İsa ve Özer ve Gündüz ve Kuştemür..." (Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihannüma*, Süleymaniye Ktp., Esad Efe., nr. 2080, vrk. 159/a; "...Yüregir ve Kusun ve Varsak ve Kara İsa..." (İbn Kemal, *Tevârih-i Al-i Osman*, VIII. Defter, (Haz.: Ahmet Uğur), Ankara 1997, s. 88).
- 4 Bedreddin el-Aynî, *İkdi' l-Cumân*, Süleymaniye Ktp., Veliyüddin Efe. Ktp., (Arapça Yazma), nr. 2396, s. 607; Şikarî, *Karaman Tarihi*, (nşr. M. Koman), Konya 1946, s. 18; İbn Kemal, VIII. Defter, s. 88; Belediye Ktp., Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet Yaz., nr. O.71, s. 155, 166, 182, 227 vd.
- 5 İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Tapu-Tahrir Defterleri* (Tapu) nr. 33, s. 13; BOA, Tapu 40, s. 1078-1079; BOA, Tapu 63, s. 339-340; BOA, Tapu 69, s. 454-629; BOA, Tapu, 98, s. 197-203; BOA, Tapu 387, s. 161; BOA, Tapu 450, s. 629-833; BOA, Tapu 969, s. 542-688; BOA, Tapu 1067, s. 109-237; BOA, Tapu 229, s. 265-525; TKGM KKA, Tapu 134, vrk. 105/b-221/b.
- 6 Anadolu'ya göç eden Türkmenler, umumiyetle konar-göçer bir hayat tarzına ve step kavmi oldukları için dâba ziyade kendilerinin yaşadıkları şartlara elverişli topraklarda yerleşmeye gayret etmişlerdir. XIII. yüzyılın başından itibaren Türkmenlerin bir kısmı Likya ve Kilikya (Toros Dağları'nı aşarak Akdeniz sahillerine inmişler ve kır kesiminde nüfus ekseriyetini sağladıkten sonra şehirleri fethetmeye başlamışlardır (M. H. Yınanç, s. 172).
- 7 Büyük Oğuz-Türkmen kütelerinin Türk birliğinden ayrılarak Anadolu'ya göç etmelerinde ve burada yeni bir etnik yapılanma göstermelerinde Moğol istila hareketinin büyük hissesi vardır. Moğol istilası, Türk birliğini parçaladığı gibi, dağılmasını da kolaylaştırmıştır. Bu istilanın en büyük etkisi Anadolu'da görülmüş; parçalanma, dağılma ve göçlerin merkezi ve hedefi olmuştur (Bkz.: Ahmed Caferoğlu, "Anadolu Etnik Yapısının Oğuz-Türkmen-Yörük Üçlüsü", *İslâm Tadmikeleri Enstitüsü Dergisi*, VI/1-4, (İstanbul 1973), s. 81).
- 8 Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, İstanbul 1979, s. 276.
- 9 Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destaneleri*, İstanbul 1980, s. 159.
- 10 K. Yaşar Koprıman, "Baybars I", TDVİA, c. 5, s. 222; Faruk Sümer, "Ramazan-oğulları", İA, c. IX, s. 612.
- 11 Şehabeddin Tekindağ, "XIV. Asrın Sonunda Memlük Ordusu", *Tarih Dergisi*, XI/15, (İstanbul 1960), s. 91; Aynı Yazar, "Memlük Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış", *Tarih Dergisi*, 25, (İstanbul 1971), (Ayrı Basım), s. 10-11; F. Sümer, "Ramazan-oğulları", s. 612.
- 12 F. Sümer, "Ramazan-oğulları", s. 613.
- 13 Ramazan-oğulları hakkında bilgi veren kaynaklar, Varsakların bu dönemde büyük küdeler halinde Çukurova'ya göç ettiklerini bildirmektedir. Osmanlı kaynaklarında Varsakların, Ramazan Bey'in reis olmasından bir müddet önce Çukurova'ya geldikleri belirtilmiştir (Bk. Aşıkpaşa-zâde, *Tevârih-i Al-i Osman*, (Nşr. Ali Bey), İstanbul 1332, s. 225; Neşri, vrk. 159/a; İbn Kemal, VIII. Defter, s. 88). Memlük kaynaklarında da Ramazan Bey'den Çukurova'daki Türkmenlerin emiri olarak bahsedilmesi (1352) (Bk. Şehabeddin Tekindağ, *Berkük Devrinde Memlük Sultanlığı*, İstanbul 1961, s. 85; F. Sümer, "Çukurova Tarihi", s. 35-36), Varsakların, XIV. yüzyılda Çukurova'ya göçmüş olduklarını göstermektedir.
- 14 Aynî, nr. 2395, s. 118-119; F. Sümer, "Çukurova Tarihi", s. 18.
- 15 Ali Sinan Bilgili, *XVI. yüzyılda Tarsus Sancağı ve Tarsus Türkmenleri* (Varsaklar), İstanbul 1994, (M. Ü. Basılmamış Doktora Tezi), s. 118.
- 16 Aşıkpaşa-zâde, s. 264-266; Walther Hinz, Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, (çev.: Tevfik Biyikoğlu), Ankara 1992, s. 16-36.
- 17 Faruk Sümer, *Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişiminde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara 1976, s. 3, 18.

- 18 Nitekim, Çaldıran Savaşı'ndan sonra Şah İsmail, Yavuz'un Anadolu'ya döndüğünü bildirmek üzere Varsak korucularından Kara Üveys'i Horasan'a gönderdi (Bkz.: F. Sümer, "Çukurova Tarihi", s. 86).
- 19 İsmet Miroğlu, Kemal Sancağı ve Erzincan Kazası, Ankara 1990, s. 6, 8; F.Sümer, Safevî Devleti, s. 38.
- 20 Feridun Beğ, *Münşeatî's-Selâtin*, İstanbul 1275, c. I, s. 464-465.
- 21 Ş. Tekindağ, *Berkük Devrinde Memlük Sultanlığı*, s. 83.
- 22 Şikarî, *Karaman Tarihi*, s. 18; F. Sümer, "Çukurova Tarihi", s. 78.
- 23 Bu hasmane münasebetler için bkz.: Şikarî, s. 18,40-41, 54-55, 124-125, 150-151.
- 24 Aynı, nr. 2395, s.118-119; Aşıkpaşa-zâde, s.225; Hoca Saadeddin, *Tacî't-Tevârih*, İstanbul 1283, c. II, s. 48; İbn Kemal, VIII. Defter, s. 88; F.Sümer, "Çukurova Tarihi", s.18; Aynı Yazar, "Ramazan-Oğulları", s.613.
- 25 Zira, Varsak, Boz-Ok, Ramazan-oğlu, Afşar, Döğer, Harbandalu, Bayındır, Kınık v.s. Türkmenler, Memlük ordusunun hizmetindeki yardımcı kuvvetlerdir (Bkz.: Ş. Tekindağ, "XIV.Asrın Sonunda Memlük Ordusu", s. 91).
- 26 A.S.Bilgili, s.24, 46-62; İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, Ankara 1984, s.392-404; Şehabeddin Tekindağ, "II. Bayezid Devrinde Çukurova'da Nüfuz Mücadelesi", *Belleten*, XXX/123, (Ankara 1967), s.372; aynı yazar, *Berkük Devrinde Memlük Sultanlığı*, s.133.
- 27 BOA, Tapu 69; BOA, Tapu 450; BOA Tapu 969; BOA, Tapu 998; BOA, Tapu 1067; BOA Tapu 229; TKGK KKA, Tapu 134; F. Sümer, "Ramazan-oğulları", s. 613; Yılmaz Kurt, "1572 Tacihli Adana Mufassal Tahrir Defterine Göre Adana'nın Sosyo-Ekonomik Tarihi Üzerine Bir Araştırma", *Belleten*, LIV/300, (Ankara 1990), s. 179; Şenol Çelik, *Osmanlı Taşra Teşkilatında İgel Sancağı* (1500-1584), İstanbul 1994, s. 186-187 (M. Ü. Basılmamış Doktora Tezi).
- 28 Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul 1984, s. 512.
- 29 Neşri, c.I, s.219-233, 317-319; Ruhî, *Tevârih-i Al-i Osman*, (Yay.H.Erdoğan Cengiz-Yaşar Yücel), Belgeler, XIV/18, (Ankara 1992), s.388, 394; Faruk Sümer, "Alâeddin Bey", TDVİA, c.2, s.321-322.
- 30 Halil Ethem, "Karaman-oğulları Hakkında Vesâik-i Mahkûka", TOEM, 2.sene, (İstanbul 1327), s.754.
- 31 Makrizî, *Kitâb-ı Süllûk*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya Ktp., (Arapça Yazma), nr.4389, vrk.56/a-b; Aynı, nr.2396, s.417; F.Sümer, "Çukurova Tarihi", s.46.
- 32 F.Sümer, "Çukurova Tarihi", s.79.
- 33 Aynı, nr.2396, s.607, 619.
- 34 Makrizî, nr.3372, vrk.214/b; F.Sümer, "Ramazan-oğulları", s.617.
- 35 Aynı, nr.2396, s.607; İbn Kemal, VIII. Defter, s.88; Şikarî, s.18.
- 36 İbn Kemal, *Tevârih-i Al-i Osman*, II. Defter, (Yay. Şerafettin Turan), Ankara 1991, s. 61.
- 37 İbn Kemal, *Tevârih-i Al-i Osman*, I. Defter, (Yay. Şerafettin Turan), Ankara 1991, s. 27.
- 38 Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cibân-nümâ*, (Yay. F.Reşit Unat-Mehmed A. Köymen), Ankara 1987, c. I., s. 219-233; Anonim *Tevârih-i Al-i Osman*, s. 22; Lütfî Paşa, *Tevârih-i Al-i Osman*, (nşr. Ali Bey), (yay. M. Serhan Tayşil), İstanbul 1990, s. 31; Şehabeddin Tekindağ, "Karamanlılar", İA, c. VI, s. 316-330; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1982, c. I, s. 247-248.
- 39 Neşri, I, s. 317-319; Ş. Tekindağ, "Karamanlılar", s. 323; F. Sümer, "Alâeddin Bey", TDVİA, c. 2, s. 321-322.
- 40 Şehabeddin Tekindağ, "Son Osmanlı-Karaman Münasebetleri Hakkında Araştırmalar", *Tarih Dergisi*, XIII/17-18, (İstanbul 1963), s. 57-59.
- 41 Selâhattin Tansel, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasî ve Askerî Faaliyetleri*, Ankara 1985, s. 281.
- 42 Neşri, c. II, s. 783; Müneccimbaşı Ahmed Dede, *Sahâifü'l-Abbar*, İstanbul 1285, c. III, s. 383-384; İbn Kemal, *Tevârih-i Al-i Osman*, VII. Defter, (Yay. Ş. Turan), Ankara 1991, s. 275.
- 43 Aşıkpaşa-zâde, s. 233; Müneccimbaşı, c. III, s. 412; F. Sümer, "Çukurova Tarihi", s.80.
- 44 BOA, Tapu 63, s. 347-355; BOA, Tapu 40, s. 1085-1090.
- 45 Neşri, II, s. 783; Müneccimbaşı, III, s. 383-384; İbn Kemal, VII. Defter, s. 275.
- 46 Aşıkpaşa-zâde, s. 173; Neşri, II, s. 789; Tursun Beğ, *Tarih-i Ebu'l-Feth*, (Haz.Mertol Tolun), İstanbul 1977, s. 157; İbn Kemal, VII. Defter, s. 300-301; Müneccimbaşı, c. III, s. 385-386. Rum Mehmed Paşa, Karaman-ili'nde yaptığı zulüm ve mağlup olması sebebiyle sefer dönüşü Fatih Sultan Mehmed tarafından azledilmiştir.
- 47 Ş. Tekindağ, "Son-Osmanlı-Karaman Münasebetleri", s. 66.
- 48 Ş. Tekindağ, "Son Osmanlı-Karaman Münasebetleri", s. 61.
- 49 İbn Kemal, VII. Defter, s. 303-309.
- 50 Aşıkpaşa-zâde, s. 173; Neşri, I, s. 205; İbn Kemal, VII. Defter, s. 308.
- 51 Hadidî, *Tevârih-i Al-i Osman*, (Haz.Necdet Öztürk), İstanbul 1991, s. 314.
- 52 Neşri, II, s. 221; *Oruç bin Adil, Tevârih-i Al-i Osman*, (Nşr. Fr. Babinger), Hannover 1925, s. 132; M. Cavid Baysun, "Cem", İA, c. 3, s. 72; Ş. Tekindağ, "Son Osmanlı-Karaman Münasebetleri", s. 73.
- 53 Tursun Bey, s. 157; Neşri, II, s. 783, 789; İbn Kemal, VII. Defter, s. 275, 300-301; S. Tansel, *Fatih Sultan Mehmed*, s. 291-292.
- 54 Joseph von Hammer, *Osmanlı Tarihi*, (trc. Memhed Aca), (yay. Abdülkadir Karahan), İstanbul 1991, c. I, s. 316.
- 55 İbn Kemal, VIII. Defter, s. 53.
- 56 İbn Kemal, VIII. Defter, s. 89; Tursun Bey, s. 207; Hadidî, s. 319-320; Aşıkpaşa-zâde, s. 215; Müneccimbaşı, c. III, s. 411; Ş. Tekindağ, "Çukurova'da Nüfuz Mücadelesi", s. 350-353.
- 57 İbn Kemal, VIII. Defter, s. 87.
- 58 Aşıkpaşa-zâde, s. 216; Oruç Bey, s. 133; Müneccimbaşı, c. III, s. 412; Lütfî Paşa, s. 193.
- 59 Aşıkpaşa-zâde, s. 217-218, 230-231; Rüstem Paşa, *Tevârih-i Al-i Osman*, İstanbul Üni. Yaz., nr. T.2438, vrk. 148/a; İbn Kemal, VIII. Defter, s. 102; Oruç Bey, s. 133. Hersek-oğlu, Kasım 1486'da Kahire'ye getirilmiş, Aralık 1486'da Kayıtbay tarafından serbest bırakılarak, diğer Osmanlı esirleriyle birlikte İstanbul'a dönmüştür (Bkz.: Aşıkpaşa-zâde, s. 233-234; Halil Ethem, "Hersek-oğlu Ahmed Paşa'nın Esaretine Dair Kahire'de Bir Kitabe", TOEM, 5. sene, (İstanbul 1330), s. 212-213; Ş. Tekindağ, "Çukurova'da Nüfuz Mücadelesi", s. 358).
- 60 Nitekim, Davud Paşa'nın rikâb-ı hümayuna gönderdiği tahriratta emir gereği Tarsus'un fethinden vazgeçilip Taş-İli'ndeki Türkmenler (Varsak ve Turgud) üzerine yürüneceği belirtilmiştir (Bk. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSM), nr. E. 8599/1-2).
- 61 Aşıkpaşa-zâde, s. 232.
- 62 Hadidî bu niyeti; "Veli Hân Bâyezid ferruh-ather, Dilerdik'ide Varsag'ı musahhar" mısralarıyla belirtir (s. 326).
- 63 İbn Kemal, VIII. Defter, s. 103; Oruç Bey, s. 134; Lütfî Paşa, s. 194; Anonim, s. 120. Bu hazırlıklara ilave olarak Hamza isminde bir casus Halep'e gönderilerek Memlük ordusunun hareketlerini takip etmek ve merkeze bildirmekle görevlendirilmiştir (Bkz.: TSM, nr. E. 6938).
- 64 Kayıtbay, tedbir olarak Külek Kalesi'ni tahliye etmiş ve buradaki top ve mühimmatı Ayas'a nakletmiştir (Bkz.: Aşıkpaşa-zâde, s. 232; Ş. Tekindağ, "Çukurova'da Nüfuz Mücadelesi", s. 359).
- 65 TSM, nr. E.8599/1-2.
- 66 TSM, nr. E. 6370 (Davud Paşa'nın rikâb-ı hümayına arzı); İbn Kemal, VIII. Defter, s. 104-105; Anonim, s. 121; Hadidî, s. 326.
- 67 Aşıkpaşa-zâde, s. 233; Müneccimbaşı, c. III, s. 412; Hadidî, s. 327.
- 68 TSM, nr. E. 8599; Aşıkpaşa-zâde, s. 233; Ş. Tekindağ, "Çukurova'da Nüfuz Mücadelesi", s. 360.
- 69 Davud Paşa'nın 892/1487'de divana gönderdiği tahrirat (Bkz.: TSM, nr. E. 11351) ve Alaüddölevle'nin rikâb-ı hümayına gönderdiği arzta (Bk. TSM, nr. E. 9615).
- 70 TSM, nr. E. 11351.
- 71 Sarıca Kemal, *Tevârih-i Al-i Osman (Selâtin-nâme)*, İstanbul Üni., Ktp., nr. 331, vrk. 109/b. Ağa Çayırı Savaşı'nda Varsakların oynadığı rolü Sarıca

- Kemal şu mısralarla ifade eder; "Talamış orduyu orada Varsak, ki Varsak fırsat olmakta olur tağ".
- 72 İbn Kemal, VIII. Defter, s. 112-115.; Sarıca Kemal, vrk. 109/a.
- 73 Lütfi Paşa, s. 193-194; Hoca Saadeddin, c. II, s. 60; Ş. Tekindağ, "Memlûk Sultanlığı Tarihi", s. 31.
- 74 İbn Kemal, VIII. Defter, s. 123; Anonim, s. 129; Hoca Saadeddin, c. II, s. 66-67; Ş. Tekindağ, "Çukurova'da Nüfûz Mücadelesi", s. 371-373; İ. H. Uzunçarşılı, "Bayezid II", İA, c. II, s. 394.
- 75 Bu isyanın sebebi, Karaman eyaletinin tahriri esnasında ilyazıcının -ki o daha önceleri Cem'in kehdüdalığını yapmış birisidir- her timarı bir misli artırmak suretiyle deftere geçirmesi, bu suretle de haksızlık yapmasıdır (Bkz.: Aşıkpaşa-zâde, s. 260).
- 76 Hoca Saadeddin, c. II, s. 107; Müneccimbaşı, c. III, s. 428; İ. H. Uzunçarşılı, c. II, s. 109-110.
- 77 Karamanlıların hayat tarzı hakkında bk. Ş. Tekindağ, "Karamanlılar", s. 317 vd.
- 78 Yusuf Halaçoğlu, XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, Ankara 1988, s. 14-15; İlhan Şahin, "XVI. Asırda Halep Türkmenleri", TED, 12, (İstanbul 1982), s. 692; Aynı Yazar, "Osmanlı İmparatorluğu'nda konar-göçer aşiretlerin hukukî nizamları", Türk Kültürü, XX/227, (Ankara 1982), s. 285-294.
- 79 II. Bayezid devrine ait in'am defteri bk. Belediye Ktp., Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet Yaz., nr. 0.71.
- 80 Tahrir defterlerinde Ulaş boyunun en büyük taifesinin Bayındır olduğu anlaşılmaktadır. Bayındır boyuna bağlı olan bu cemaatler,obanın ismi zikredildikten sonra "an taife-i Bayındır" kaydıyla bildirilmiştir. Meselâ; "cemaat-i Resullu an taife-i Bayındır" (BOA, Tapu 969, s. 638 v.s).
- 81 Salur boyuna bağlı cemaatler "an taife-i Salur" kaydıyla belirtilmiştir. Meselâ; "cemaat-i Hüseyinlü an boy-ı Ulaş an taife-i Salur" (BOA, Tapu 450, s.580), "cemaat-i Ahmed Fakihlü an taife-i Salur" (BOA, Tapu 969, s. 649-650) vs.
- 82 İğdir boyunun adını taşıyan cemaat, Gökçelü boyuna bağlıydı (BOA, Tapu 69, s. 350-351; BOA, Tapu 969, s. 507-508; BOA, Tapu 1067, s. 17-18; BOA, Tapu 229, s. 71; TKGM KKA, Tapu 134, vrk. 72/a-b).
- 83 Eymir boyunun adını taşıyan cemaat, Kusun boyuna bağlıydı (BOA, Tapu 69, s. 456; BOA, Tapu 450, s. 658; BOA, Tapu 969, s. 600; BOA, Tapu 229, s. 279; TKGM KKA, Tapu 134, vrk. 114/a).
- 84 Peçenek cemaati, Kuştemür boyuna bağlıydı. Cemant, 1519'da Hüseyin bin Hamza kehdüdanın idaresi altındaydı (BOA, Tapu 69, s. 323-324).
- 85 Beğdilli ve Kargın boyunun adlarını taşıyan cemaatler, Kusun boyuna bağlıydı. Beğdilli cemaati, 1543'de yine aynı ismi taşıyan 3 obaya ayrılmıştı (BOA, Tapu 69, s. 463, 504; BOA, Tapu 450, s. 686, 697, 698; BOA, Tapu 969, s. 582, 607; BOA, Tapu 229, s. 32, 365; TKGM KKA, Tapu 134, vrk. 133/a, 150/b).
- 86 Meselâ; "cemaat-i Saru Yarlü an Esenlü an taife-i Todurga-yı Erdena" (BOA, Tapu 969, s. 467-468), "cemaat-i Mesudlu an taife-i Bozca Todurga" (BOA, Tapu 969, s. 470) vs.
- 87 Kusun boyunda; Ordu-yı Hasan bin Küçük bin Kusun, Ulaş boyunda; Ordu-yu Hüseyin b. Ulaş, Kuştemür boyunda; Ordu-yu İlyas b. Ali b. Kuştemür, Gökçelü boyunda; Ordu-yı Gökçelü vs. (Bkz.: A. S. Bilgili, s. 136).
- 88 İbn Kemal, VIII. Defter, s. 105.
- 89 Ekrem Kamil, "Hicri Onuncu-Miladi On altıncı Asırda Yurdumuzu Dolayan Arap Seyyahlarından Gazzî-Mekkî Seyahatnamesi", Tarîh Semineri Dergisi, 1/2, (İstanbul 1937), s. 24-25.
- 90 A. S. Bilgili, s. 122, 125.
- 91 A. S. Bilgili, s. 376-379.
- 92 BOA, Tapu 69, s. 387.
- 93 BOA, Tapu 969, s. 475.
- 94 Geniş bilgi için bkz.: A. S. Bilgili, s. 270-281, 356-359.
- 95 Ö. Lütfi Barkan, XV. ve XVI. asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları, Kamular, İstanbul 1943, s. 52-53, (İç İl Lıvası Kanunu); Paul Dumont, "1865 Tarihinde Güney-Doğu Anadolu'nun Islahı", TED, (Trc. B. Yedi yıldız), 10-11, (İstanbul 1981), s. 378.
- 96 A. S. Bilgili, s. 271-272.
- 97 A. S. Bilgili, s. 313-340.